

Kammargravar på Södertörn

Av Andreas Nordberg & Roger Wikell

Nordberg, A. & Wikell, R., 2006. Kammargravar på Södertörn. (Chamber graves on Södertörn.) *Fornvännen* 101. Stockholm.

This paper deals with the supposed absence of chamber graves of the period AD 300–550 in the province of Södermanland, Sweden. After a wide-ranging field survey in the Södertörn area, the authors suggest that there are some possible but yet not excavated chamber graves in the region. This group consists both of grave mounds and stone settings, all with a 2–3,5 m long and 1–1.5 m wide N–S orientated rectangular hollow at the centre. These, the authors argue, could in fact be chamber graves.

*Andreas Nordberg, Djurgårdsvägen 177, SE-136 71 Haninge.
andreasnordberg@hotmail.com*

*Roger Wikell, Moränvägen 90, SE-136 51 Haninge.
rodgeir@yahoo.com*

Av alla Sveriges landskap är Uppland det som kan uppvisa flest kammargravar från yngre romersk järnålder och folkvandringstid. Där ligger fyndorter som Valsgärde och Fullerö i Gamla Uppsala sn, Tuna i Alsike sn, Danmarksby i Danmarks sn samt Viken i Lovö sn (Arrhenius 1968, s. 108; Damell & Modin 1971, s. 118; Lamm 1973b, s. 64–83). När Jan Peder Lamm (1973a; 1973b karta 20) sammanställde de då kända kammargravarna i Sverige från perioden 300–700 e.Kr. uppgick det totala antalet fyndorter till 21 varav tio låg i Uppland. Kammargravar påträffas emellertid även i andra delar av Skandinavien. De är till exempel belagda på flera platser längs den norrländska kusten, med Högom som det mest välkända exemplet. Andra ansamlingar finns i Skåne–Danmark och Bohuslän–sydöstra Norge. Räkna man som kammargrav inte bara gravar med fasta timrade träkonstruktioner som förvaringsplatser för de döda, utan också de öländska, gotländska och norska stenkiästerna från samma tid (vilka kan betraktas som kammargravar konstruerade av flata hällar), utökas koncentrationerna ytterligare (Lamm 1973a).

Mellan dessa ansamlingar finns dock svår-

förklarliga luckor i gravtypens spridningsbild. Detta är märkligt, eftersom kammargravarna brukar anses tillhöra ett övre socialt skikt som förekom över hela Skandinavien, eller egentligen till och med över ett närmast pangermanskt område (Wikborg 1998). Kammargravarna är nästan alltid byggda för män och de innehåller påfallande ofta vapen eller vapenattiraljer, dryckeskärl, lyxösa dräktdetaljer och andra exklusiva föremål. Att detta mer eller mindre förnäma sociala skikt var jämt utspritt över hela Skandinavien framgår av att samma föremål som återfinns i kammargravarna inte sällan också återfinns i till exempel storhögar, i områden där ingen kammargrav ännu konstaterats.

Hur ska man förklara denna ojämna spridning? Varför är till exempel kammargravar från den nämnda perioden belagda i Medelpad, Hälsingland och Uppland, men inte i Gästrikland? Och hur kommer det sig att Uppland har flest kammargravar av alla svenska landskap, medan Södermanland hittills endast kan uppvisa ett känt exemplar – vid Salby i Toresund sn vid Mälarens södra strand (Ringquist 1975)? Kan det rent av vara så, att dessa variationer i sprid-

ningsbildens beror mindre på faktiska skillnader i gravtraditioner eller det dåtida sociogeografiska landskapet, och mer på nutida exploateringsmönster och arkeologiska inventeringar? Att inga kammargravar är kända i vissa områden betyder inte per se att de inte existerar. För bara några decennier sedan, för att nämna ett jämförbart förhållande, tolkades till exempel samhället under bronsåldern som en nomadiserande herdekultur därför att man inte kände till några hus från denna tid (Nordström 1980, s. 19). Tolkningen har dock vederlagts genom senare undersökningar. På samma sätt har synen på mesolitikum i östra Mellansverige förändrats helt genom nya inventeringar och undersökningar (Pettersson & Wikell 2004 och där anförd litteratur) och sannolikt kommer till exempel undersökningen av lunden vid Lunda utanför Strängnäs i Södermanland (Andersson 2003) samt kultplatserna vid Götavi i Närke (muntlig uppgift av Kenneth Svensson, Arkeologikonsult AB) och Ullevi utanför Linköping i Östergötland (Nielsen 2005) bereda vägen för fler fynd av förkristna helgedomar från järnåldern.

Vi tror att avsaknaden av kammargravar i vissa områden delvis kan vara en chimär och bero på just sådana källkritiska faktorer. Uppfattningen stöds inte minst av att det uppländska beståndet av kända orter med kammargravar bara under de senaste åren har vuxit betydligt genom exploateringsundersökningar av gravfält från den berörda perioden. Kammargravar har till exempel påträffats vid Sylta i Fresta sn (Victor et al. 2005) och Lilla Karby i Täby sn (Grönwall & Werthwein 2005). Dessutom undersöktes nyligen en anläggning från mellersta vendeltiden som möjligen skulle kunna vara en kammargrav vid Tomtebodas i Solna sn (Hamilton 2003; Rundkvist 2003). På bara några år har den av Lamm sammanställda uppländska samlingen således ökat med närmare en tredjedel och vi tror att liknande förhållanden kan gälla även på andra håll i Sverige.

Inspirerade av dessa nyligen genomförda undersökningar i Uppland – som vi båda antingen själva deltagit i eller besökt – uppställde vi följande antagande: kammargravar från den berörda perioden kan vara betydligt vanligare än vad som vanligtvis förmodas och de kan också fin-

nas i geografiska områden som brukar anses sakna denna gravtyp. För att testa vår hypotes har vi under åren 2004 till 2006 inventerat ett antal gravfält i Västerhaninge och Österhaninge socknar på Södertörn i Södermanland. För denna inventering har särskilt de nyundersökta kammargravarna vid Sylta varit av värde. Dessa uppvissade redan före den arkeologiska undersökningen tydligt insjunkna kammare som kunde besiktigas i fält. Snarlika drag har vi också identifierat i vårt inventeringsområde. I andra fall är det naturligtvis mycket svårare. Vid Lilla Karby täcktes exempelvis kammaren av en hög som uppvissade en svårbedömd markskada, och vid Tomteboda var den eventuella kammargraven inte synlig ovan jord före undersökningen. I sådana fall är kammargravar i princip omöjliga att identifiera utan en arkeologisk utgrävning. Antalet oupptäckta kammargravar kan således vara större än man hittills har trott – ett förhållande som Fornvännens läsare för övrigt nyligen fick stifta bekantskap med i vikingatida material från Vestfold presenterat av Frans-Arne Stylegar (2005).

Fastän våra tolkningar bara kan grundas på visuella bedömningar av gravarnas form och utseende så är resultaten vad vi kan se förvånande positiva. På ett antal gravfält som genom gravformer och horisontell stratigrafi kan antas tillhöra perioden sen romersk järnålder till tidig vendeltid har vi identifierat möjliga eller troliga kammargravar. Det måste framhållas att resultaten ibland är osäkra och att det på vissa gravfält krävs arkeologiska undersökningar för att bekräfta att de kammargravlika anläggningarna verkligen är sådana. Det rör sig här framför allt om större gravar (oftast högar eller jordblandade rösen) med 2–3 meter långa ovala sänkor i mitten, där det saknas synliga utkastlager eller spår som visade att gravarna brukats som potatiskällare eller dylikt. Denna typ av sänka skulle kunna uppkomma genom att ett trätak i en kammargrav sackade i mitten men fortfarande hölls uppe vid kanterna (jämför taket på en förfallen lada). Men samma yttre förhållanden påträffas ibland även hos anläggningar som inte är kammargravar. Det är till exempel inte alltid lätt att skilja en kammargrav från en kistgrav (enligt Lamms definitioner) enbart utifrån en visuell besiktning. Men också brandgravar har

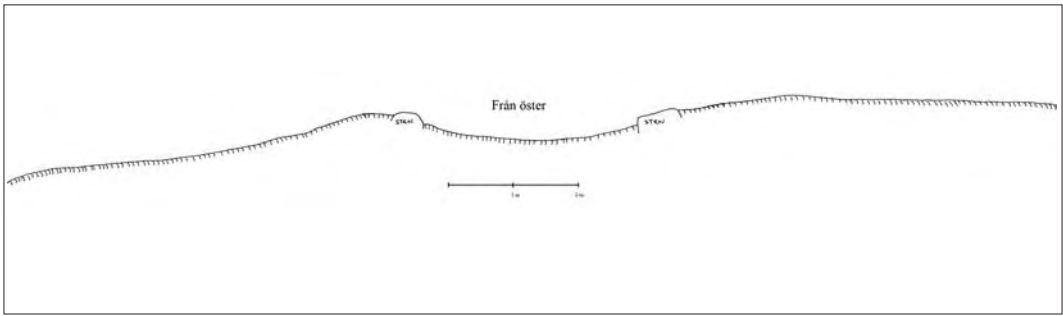

Fig. 1. Nord-sydlig profil över den troliga kammargraven i Kalvsvik. Observera de två eventuella gavelstenarna. Ritningen digitaliserad av Paulina Tamme. —N-S profile of a possible chamber grave at Kalvsvik. Note the apparent end stones.

ibland uppvisat snarlika drag – jämför till exempel de av Selinge (1977, s. 267 f) publicerade sektionerna genom kammargraven vid Rännö i Tuna och brandgraven vid Rossvik i Nora, båda i Medelpad. Det är därför troligt att vissa av de gravar som vi betraktar som möjliga kammargravar i själva verket inte är det.

För att nå ett något säkrare resultat uppsatte vi därför tre kriterier som alla måste uppfyllas för att en anläggning skulle kunna uppfattas som en trolig kammargrav:

1. *Form.* Graven måste uppvisa en mer eller mindre rektangulär sänka, som helst ska sträcka sig i en ungefärlig nord-sydlig (alternativt öst-västlig) riktning.
2. *Storlek.* Sänkan måste vara ungefär 2–3,5 meter lång och ungefär 1–1,5 meter bred (eller större), alltså betydligt större än en bärbar tråkista.
3. *Ostördhet.* Det får inte finnas några synliga utkastlager eller andra spår av plundring i anslutning till graven.

I de båda inventerade socknarna har vi hittills funnit sex gravar som med förhållandevis stor precision uppfyller kriterierna och som dessutom typologiskt och/eller stratigrafiskt förefaller tillhöra rätt period. Nedan följer två illustrativa exempel. Haningebygden är ännu inte färdiginventerad, så det är möjligt att ytterligare lokaler kan komma att påträffas.

Kalvsvik i Österhaninge

Den troliga kammargraven vid Kalvsvik ligger i ett område som är rikt på fornlämningar. Här finns många gravfält – inte minst det närbelägna Jordbrogravfältet – samt till synes ensamliggande stensättningar och rösen, ofta i krönlägen. Till fornlämningsbilderna hör även skålgropar, runstenar, hålvägar, en fornborg och boplatzlämningar i åkermark (varav flertalet inte är undersökta, men som kan identifieras genom fynd av skärvsten, keramik, malstenar och facetterade löpare etc.). I närområdet finns också flera enheter med storbögar och/eller stora gravfält (t.ex. Hässlingby och Husby), vilket understryker traktens centrala betydelse i förkristen tid. Att denna betydelse har kontinuitet in i medeltiden indikeras inte minst av att gården Kalvsvik omnämns flera gånger i de äldsta skriftkällorna (Ström 1970, s. 6; Janzon & Rahmqvist 2002, s. 316) samt av att sockenkyrkan ligger i området. Gravfältet (Raä 178) med den troliga kammargraven ligger i en sydsluttning i kanten av en lång dalgång som sträcker sig i öst-västlig riktning förbi gården Kalvsvik. Gravfältet har en tydlig kronologisk utbredning i nordväst-sydostlig riktning ut mot dalen. I den översta delen av sluttningen finns stensättningar och resta stenar med trolig datering till romersk järnålder och folkvandringstid. Längre ner, i princip i nivå med dalgångens botten, finns högar och övertorvade stensättningar av typer som vanligtvis brukar tillhöra vendel- och vikingatiden. Den möjliga kammargraven ligger i ett mellanläge med när-

maste anknytning till det övre området. Samtidigt har den en tydlig visuell koppling till det lägre partiet med yngre gravar.

Graven (fig. 1) är en stor flack hög (möjligen ett jordblandat röse) med en diameter på 15–16 meter och en höjd på 1–1,5 meter. Beträktad nedifrån dalgången ger den dock intryck av att vara betydligt högre, eftersom den har placerats på en naturlig avsats i sluttningen. I mitten av högen finns en avlång nord-sydlig fördjupning på ungefär 3 x 1,3 meter. Vid fördjupningens båda kortsidor är större stenar placerade med långsidorna in mot sänkan. Vi menar att denna anläggning mycket väl skulle kunna vara en kammargrav.

Ett intressant sammanträffande är även ortnamnet Kalvsvik, som i de tidigaste beläggen från medeltiden skrivs (in villa) Kalswj 1335, (in) Kalswi 1345, Kalsui 1385, Kalswi 1409 samt Calsui och Calsvi 1437 (Ström 1970, s. 6; Nyström 1990, s. 7; Vikstrand 2001, s. 321; Janzon & Rahmqvist 2002, s. 316) och således torde gå tillbaka på ett *Karlsvi. Förleden Karl- återfinns också i ortnamnet Lilla Karby i Täby där en kammargrav nyligen undersöktes. I båda fallen torde Karl- åsyfta just sådana män som begrovs i kammargravar under folkvandringstiden, vilket stärker tolkningen av anläggningen vid Kalvsvik ytterligare. En liknande tolkning av ortnamnet Kalsvik har även framförts av ortnamnforskarna Lars Hellberg (1984) och Karin Callissendorff (1986, s. 121–122): förleden i namnet kan gå tillbaka på ordet karl, »en sorts krigare hos kungen« (jfr Nyström 1990, s. 7).

Alvsta i Västerhaninge

Det stora gravfältet vid Alvsta (Raä 413) ligger på krönet av en öst-västlig höjdrygg nära sockengränsen mellan Öster- och Västerhaninge. Trots sitt krönläge ligger gravfältet i en svacka mellan högre liggande hållmarker – ett så kallat sadelläge, vilket är vanligt förekommande i sprickdalslandskap. I detta pass finns flera (oregistrerade) hålvägar som förbinder dalgångarna söder och norr om höjdryggen, men också upp-trampade stigar som sträcker sig längs bergsryggen i öst-västlig riktning. Just där flera hålvägar strålar samman finns en runristning i ett markfast block (Sö 236). Från höjdryggen

krön har man vidare en god överblick över den norra dalgångens större enheter som Husby, Hässlingby och Österhaninge kyrka. Här finns också flera gravfält, rösen, etc. Alvstagravfältet vänder sig dock huvudsakligen mot den södra dalgången, som också kan uppvisa flera gravfält och ensamliggande stensättningar, dock utan enheter av samma dignitet som dem norr om Alvsta, att döma av ortnamn och gravfältens storlek. I själva verket förefaller just Alvsta ha varit den södra dalgångens dominerande enhet.

Även gravfältet vid Alvsta har en tydlig horisontalstratigrafi. Överst på höjdryggen finns runda, rektangulära och tresidiga stensättningar med ställvis kal fyllning av tämligen grova stenar, samt flera treuddar och mittblocksgravar. Dessa anläggningar torde kunna hänföras till romersk järnålder och folkvandringstid. I den södra sluttningen finns i stället övertorvade runda och mer eller mindre höglignande stensättningar av vendel- och vikingatida karaktär. Längre söderut i samma sluttning finns ytterligare två gravfält av samma karaktär (Raä 410 och 415). På det västra (Raä 410) ligger i en rad med jämna mellanrum tre stora högar och en stor, flack stensättning (20 m i diameter) med markant mittsten. En av dessa stora högar grävdes ut av Jan Erik Anderbjörk som fynddaterade den till vikingatiden (rapport i ATA).

Den enligt vår mening troliga kammargraven vid Alvsta (fig. 2, 3) finns i gravfältets nordligaste övre del, som horisontalstratigrafiskt bör härröra från sen romersk järnålder och folkvandringstid. Graven, som är belägen bara några meter väster om passets hålvägssystem, är en rundad stensättning med en diameter på ungefär sex meter och en höjd på ungefär en halvmeter. Den är kraftigt övermossad men tycks inte ha någon jordmantel. I dess centrala del syns en närmast helt rektangulär nord-sydlig sänka omgärdad av en stenram. Denna ram, som består av 0,4–0,75 meter stora stenar lagda med långsidorna in mot sänkan, är sannolikt resterna efter en stenskonig kring en gravkammare konstruerad i trä. Hela stensättningarnas yttre påminner starkt om den undersökta och av Anna-Märta Tjernberg (1948) publicerade folkvandringstida kammargraven nr 20 vid Valsgårde.

Omedelbart öster om och delvis samman-

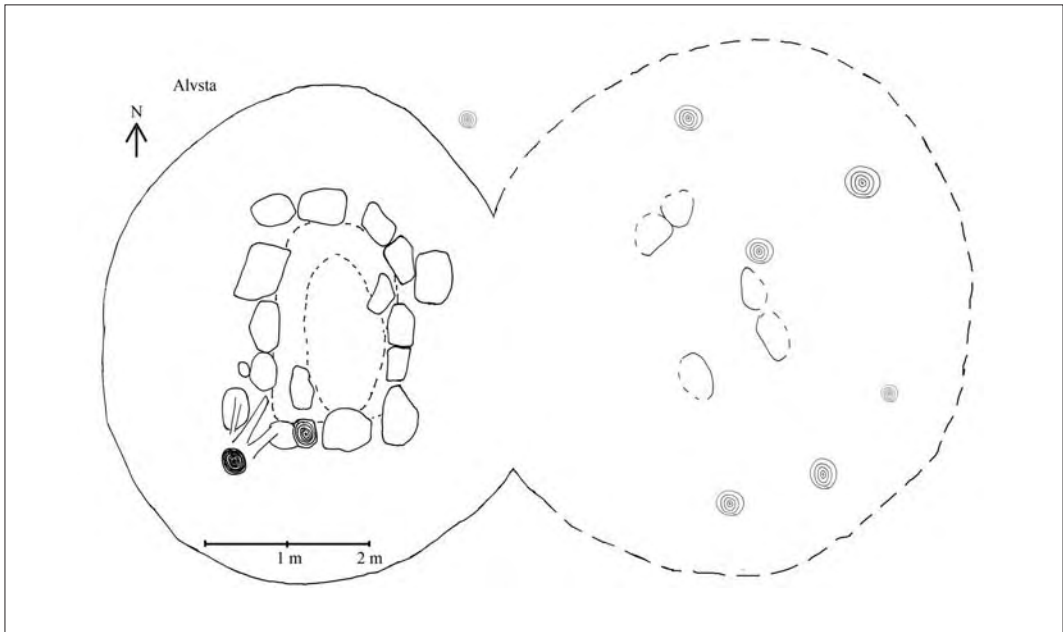

Fig. 2. Plan över den troliga kammargraven vid Alvsta. I öster ses en kraftigt övervuxen stensättning som är sammanbyggd med den troliga kammargraven. I dess centrala delar finns en avlång sänka som tycks vara stensködd. Möjligen kan detta vara ytterligare en kammargrav. Den östra graven är delvis avritad på fri hand. Digitalisering av Paulina Tamme. —Plan of the possible chamber grave at Alvsta. To the east is another similar structure.

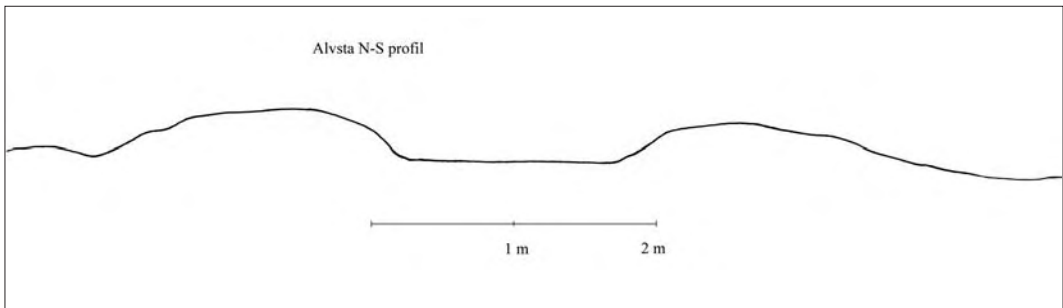

Fig. 3. Profil över den troliga kammargraven vid Alvsta. Digitalisering av Paulina Tamme. —Profile of the possible chamber grave at Alvsta.

byggd med denna grav finns ytterligare en anläggning som skulle kunna vara en kammargrav (fig. 2). Den är mycket lik sin västra tvilling och har liksom denna också en ungefär 1 x 2 meter stor sänka som ungefärligen sträcker sig i nord-sydlig riktning. Även denna sänka tycks vara stenskodd, men för att avgöra detta definitivt måste graven sannolikt delvis avtorvas. Frågan lämnas därför öppen tills vidare.

Slutord

Enligt vår mening kan dessa gravar, liksom ytterligare några anläggningar, mycket väl vara kammargravar från yngre romersk järnålder eller folkvandringstid. Vi är dock medvetna om att detta radikalt skulle förändra synen på fornlämningsskildern i Haningebygden. Samma omvärdering skulle möjligen även kunna behövas i andra fornlämningssrika och centrala bygder i såväl Södermanland som andra områden i Mälardalen. Snarare än kammargravar av så exklusiv art som den vid Högom i Medelpad får man här tänka sig en mera allmän form av kammargrav som förekom hos en »övre medelklass« – den grupp som Gunnar Andersson (2004) med Erik Lönnroths terminologi kallat »skrytbönder«. Detta hypotetiska förhållande skulle i så fall även ligga i linje med den fornlämningssbild som John Ljungkvist (2006) redovisat för Uppsalaområdets del. Han framhåller att flera av de drag som traditionellt brukar tillskrivas en elit under yngre järnåldern, till exempel stora högar och vapengravar, i själva verket är så vanliga att de snarare bör betraktas som medelklassfenomen.

Referenser

Andersson, G., 2003. *Lunda gård – delområde E. »Lunden» – en plats för aktiviteter under förhistorisk och historisk tid*. E20. Södermanland, Strängnäs sn. Strängnäs 2:23, RAÄ 266. Raä UV Mitt DAFF 2003:6 samt figurbilaga. Stockholm.

– 2004. »Skrytböndernas» gravspråk – en spegling av aristokratin? Halvdanshaugen – arkeologi, historia og naturvitenskap. Larsen, J.H. & Rolfsen, P. (red.). Skrifter 3. Universitetets kulturhistoriske museer. Oslo.

Arrhenius, B., 1968. *Das Bootgräberfeld von Vendel*. Sveagold und Wikingerschmuck. Römisch-Germanisches Zentralmuseum. Mainz.

Callissendorff, K., 1986. *Ortnamn*. Järfällaboken II:1. Järfälla kommun.

Damell, D. & Modin, M., 1971. *Uppdragsverksamheten (UV)*. KVHAA:s Årsbok 1971. Stockholm.

Grönwall, R. & Werthein, G., 2005. *Lilla Karby. Ett folkvandringstida–vendeltida gravfält i Täby*. Uppland, Täby sn. Karby 2:1 RAÄ 57. Raä UV Mitt DAFF 2005:19. Stockholm.

Hamilton, J., 2003. *Tomtebodagravfältet*. Uppland, Solna sn. Polisen 2, RAÄ 39. Raä UV Mitt DAFF 2003:8. Stockholm.

Hellberg, L., 1984. *De finländska Karlabyarna och deras svenska bakgrund*. Hultén, L. et al. (red.). Festskrift till Åke Granlund 28.4.1984. Studier i nordisk filologi 65. Helsingfors.

Janzon, K. & Rahmqvist, S., 2002. Tören, Svartlösa, Sotholm. Det medeltida Sverige 2:1. Riksantikvarieämbetet & KVHAA. Stockholm.

Lamm, J.P., 1973a. En folkvandringstida kammargrav vid Torsätra. *Fornvännen* 68.

– 1973b. *Fornfynd och fasta forn lämningar på Lovö*. Arkeologiska studier kring en uppländsk järnåldersbygd. Theses and Papers in North-European Archaeology 3. Stockholms universitet.

Ljungkvist, J., 2006. *En här att rikR*. Om elit, struktur och ekonomi kring Uppsala och Mälaren under yngre järnålder. Aun 34. Uppsala.

Nielsen, A-L., 2005. *Under Biltema och Ikea – Ullevi under 1500 år*. Liunga.Kaupinga – Kulturhistoria och arkeologi i Linköpingsbygden. Kaliff, A. & Tagesson, G. (red.). Skrifter 60. Raä arkeologiska undersökningar. Linköping.

Nordström, A., 1980. *Bygden*. Bratt, P. & Källman, R. (red.). Förslag till kulturmiljöprogram för Haninge kommun, fastlandet. Länsstyrelsen i Stockholm 1980:17. Stockholm.

Nyström, S., 1990. *Ortnamn i Haninge*. Haningebygden 25. Haninge.

Pettersson, M. & Wikell, R., 2004. The outermost shore: site-location in Mesolithic seascapes of Eastern Central Sweden. With a case-study in a burnt-off forest area in Tyresta national park. Knutsson, H. (red.). *Coast to Coast – Arrival: results and reflections*. Coast to Coast Books 10. Uppsala.

Ringquist, P.-O., 1975. En folkvandringstida kammargrav i Toresund. *Sörmlandsbygden* 1975. Nyköping.

Rundkvist, M., 2003. A Kragehul type lance head from a Middle Vendel Period grave in Stockholm. *Fornvännen* 98.

Selinge, K-G., 1977. *Järnålderns bondekultur i Väster-norrland. Väster-norrlands förhistoria*. Väster-norrlands läns landsting. Härnösand.

Ström, Å.V., 1970 (1949). *Drag ur Kalvsviks historia*. En inflytelserik by under ett årtusende. Haningebygden 2. Haninge.

Stylegar, F-A., 2005. Kammergraver fra vikingtiden i Vestfold. *Fornvännen* 100.

Tjernberg, A.-M., 1948. Valsgårde 20. *Tor* 1. Uppsala.

Victor, H.; Andersson, M. & Westerholm, A., 2005. *Kammargravar från folkvandringstid i Lilla Sylta – RAÄ 91, en gravplats använd under brons- och järnålder*. Norrortsleden. Uppland, Fresta sn. Lilla Sylta, RAÄ 91:1 och 91:4. Raä UV Mitt DAFF 2005:7. Stockholm.

Vikstrand, P., 2001. *Gudarnas platser. Förkristna sakrala*

ortnamn i Mälardalskapen. Studier till en svensk ortnamnsatlas 17. Uppsala.

Wikborg, J., 1998. Den äldre järnålderns vapengravar i Mälardalsområdet – internationellt på det lokala planet. Andersson, K. (red.). *Suionum hinc civitates*. Nya undersökningar kring norra Mälardalens äldre järnålder. OPIA 19. Uppsala.

Summary

Chamber graves from the period AD 300 to 550 are found in all of the Scandinavian countries. But whereas many are found in some districts, none are known in others. The province Uppland is regarded as one of the richest districts when it comes to chamber graves, while its southern neighbour Södermanland so far only has one. Some scholars have suggested that this variation may have been caused by differences in the social system between Uppland and Södermanland. We instead suggest that the irregularities may in fact be due to source-critical issues such as variation in the range of excavations and field surveys in the two areas.

Inspired by some recently excavated chamber graves in southern Uppland, we have carried out a wide-ranging field survey in the two parishes Västerhaninge and Österhaninge in Södertörn, Södermanland. Our criteria were three-fold. Possible chamber graves must 1) have a

north-south-orientated rectangular depression, 2) the depression must measure 2–3,5 by 1–1,5 metres or more, that is, it must be larger than a coffin, and 3) there must not be any evidence of damage to the grave structure.

So far, we have identified six possible chamber graves in the two parishes (but never more than one or possibly two per cemetery). In this paper, we exemplify our findings with a stone setting at Alvsta in Västerhaninge parish and a large mound at Kalvsvik in Österhaninge. The name Kalvsvik, in the oldest sources written Kalswi, probably consists of the title Karl “an aristocrat’s subordinate warrior”.

Pending excavations, there is of course no irrefutable evidence that the graves in question are in fact chamber graves. But many observations certainly point in that direction, and hopefully we will have the opportunity to test our hypothesis in the future.